

Balázs Géza

„Őrizzetek szent angyalok”

Az őrangyal a nyelvben és a folklórban

Számos folklórműfajban, így különösen az archaikus népi imádságokban, de a nyelvben is megőrződtek, megőrződtek középkori, esetleg talán annál is régebbi mágikus-vallásos, hieratikus (hagyomány által szabályozott) megnyilatkozások. Magam a „nyelvben kódolt hagyomány” terminust használom rá. Ezek egy része beletartozhat a Jung nyomán „kollektív tudatalattinak” nevezett jelenségbe: vagyis létezik olyan tudás, amely bennünk van, de nem föltétlenül tudjuk előhívni, viszont bizonyos esetekben, kontextusokban és „maradványokban” (reliktumokban) mégis előbukkannak. Ha pedig ezt egyesek nem fogadják el, akkor ott van még a Polányi Mihály által bevezetett „hallgatólagos tudás”, vagyis olyan ismeret, amely bennünk van, de nem tudjuk vagy nem szoktuk verbalizálni.

A folklórban és nyelvben (kollektív tudatalattiban, hallgatólagos tudásban) nyomai vannak egy igen gazdag – bibliai alapú, de Biblián kívüli, népi motívumokkal bővített – angyalkultusznak. Hankiss Elemér civilizációtörténeti összefoglalójában Mircea Eliadét idézi ezzel kapcsolatban: „A zsidó-keresztény hagyományban az angyalok szellemi lények, illetve entitások voltak, akik a szent és a profán szférája között, a transzcendencia világa és az idő s tér, az ok s okozatiság profán világa között közvetítettek. Távoli leszármazottai voltak hajdani jóindulatú szellemeknek, a politeisztikus vallások isteneinek, a görögök jóindulatú démonainak, a zoroasztrizmus halhatatlanjainak, és távoli rokonai voltak a hindu avatároknak és a buddhista bódhiszivatváknak.” (Eliade, 1987, idézi: Hankiss 2014: 62.)

Az Ótestamentum két főangyalt nevez meg, Mikáélt és Gábrielt. A másik két főangyalar, Rafáelre és Uriéltre az apokrif ótestamentumi iratokban és hagyományokban van utalás. Hankiss így folytatja: a „zoroasztrizmus¹ hatására a judaizmuson belül is egyre inkább kifejlődött az angelológia, illetve demonológia, vagyis a jó és a gonosz szellemek tudománya... A laodiceai zsinat (343–381.) még elítélte az angyalok imádatát mint bálványimádat. Szent Ambrus (339–397.) és Szent Ágoston (354–430.) azonban már méltatták azt a fontos szerepet, amelyet az angyalok Isten hírnökeként játszottak az emberiség életében. És végül is 787-ben a II. nikai zsinat formálisan is szentesítette az angyalok tiszteletét, illetve imádatát.” (Hankiss 2014: 64.) Davidson szerint (1967: 8.) „(a)z angyalok különböző feladatok és kötelezettségek sokaságát látták el. Mindenekelőtt Istent szolgálták... De sokan szolgálták az embert is mint őrzőangyalok, tanácsadók, vezetők, bírák, tolmácsok, szakácsok, vigasztalók, házasságkötők és sírásók...” (idézi: Hankiss 2014: 65.) Az angyalkultusz antropológiai alapokon áll. Kialakulását és működését az alapérzelmek közé sorolt, civilizációs hajtóerőt jelentő félelemmel magyarázza Hankiss Elemér (2014: 67.): „Az embereknek szükségük volt a bizton-

1 Zarathusztra által Kr. e. I. évezredben alapított vallás tanai.

ságra: megteremtették hát vagy felfedezték az angyalok világát, amely azután védőszféraként vette körül őket egy idegen világban.”

A ránk maradt szövegek tanúsága szerint az angyalkultusz a középkorban egy összefüggő mágikus-vallásos világtérképezés része lehetett. Európában a reformáció, a karteziánizmus, a pozitív tudományosság által elindított demitologizációs folyamat hátterébe szorította a mágikus-vallásos világtérképezést. Mivel az embert alapérzelmei folyamatosan mozgatják, érthető, hogy az azokhoz kapcsolódó szokások valamilyen formában újra jelentkeznek. Azonban napjainkban egyfajta visszatérés figyelhető meg a misztikumhoz, ennek naív formái az interneten is megtalálhatók.

Pszichoanalitikus megközelítésben az angyalkultuszt a felettes Én-nel is lehetne azonosítani, a szabályozó-reguláló Én-nel, az Én jobbik felével. Az angyalkultusz a legtöbb kultúrában fölfedezhető. Ezért tekinthető a kollektív tudatalatti részének (annak egyféle bizonyítéka), és felbukkan a hagyományos és a modern (mai) folklórban. Manapság az internet is tele van „angyaltudománnyal”. A folklórban kivált a következő műfajokban találkozunk vele: szokásköltészet, (archaikus) népi imádságok, ráolvasások, látomásirodalom, álomelbeszélés. De a (népi) frazeológiában is szép számmal szerepel. Tánccos Vilmos (2008: 269–270.) népi angyaltanról tesz említést, s azt állítja, hogy egy egységes népi angyaltan (angeológia) rekonstruálható. Az angyal szó etimológiája: a görög angelosz ('követ, küldönc') szóra megy vissza. A magyarba latin jövevényszóként érkezett, a 13. századtól adatható. A moldvai csángó folklórban létező angyalkultuszt Tánccos Vilmos (2008) részletesen bemutatja. A csángó angyalkultusz főbb jellemzői: az angyal természetes helye az oltáron van (ahol segítkezik a misét celebráló szenteknek), az angyal örök tulajdonsága az éneklés és a zenélés (az égi mise kapcsán), az angyalok ismerik a szférák zenéjét, a harangszó az angyalok zenéjére emlékeztet, a harangzúgásban az angyalok vannak jelen, az angyalok áthidalják az Isten és az emberek közötti űrt, az angyalok mennyei seregekbe szerveződnek (minden angyalnak hierarchikus helye van; külön helye van az őrzőangyaloknak), az angyalok általában rejtőzködnek; az őrzőangyal mindig az ember mellett van (csak extrém helyzetekben jelenik meg), négy angyal tartja a földet, keleten van Krisztus trónja (kelet felől jönnek az angyalok), az angyaloknak nincsen testük és nemük, az őrzőangyal megsiratja az embert, az ima elmulasztásakor az őrzőangyal szomorú (ezért hozzájuk kell imádkozni minden este). Az ember őrzőangyaláról még további népi hiedelmek: szerető szent angyal (az angyal Isten szeretetét ~ lelkének átadását képviseli), az őrzőangyal az emberi én jobbik fele, az ártatlan gyermek maga is angyal – hét esztendeig („Ha a kisgyermek kacag álmában, akkor játszik az őrzőangyalával”), az angyal pedagógiai szerepét hallgatással tölti be, az őrzőangyal protektor (a gondjaira bízott lélek védelmezője), láthatatlan, az angyal lélekhöző (a lélek szállítója), az angyal kalauz (mutatja az utat az üdvösség felé), az őrzőangyal a haldokló fejénél foglal helyet (a fej a lélek lakóhelye), az őrzőangyal harcol az ördöggel, az angyalok egy könyvbe írják az ember bűneit és jó cselekedeteit; ha a patronálás sikeres volt, az általa védelmezett lélek üdvözülni, maga az angyal is jutalmat kap az Úristentől. Az őrzőangyal az álomban megjelenhet: „Ha fecskével álmodsz, azt mondják, az az őrzőangyalod, mert a fecske szent.” (Pusztina, Tánccos 2008: 293.)

Angyalkultusz az archaikus népi imádságokban – összevetve egyes frazémákkal

Az archaikus népi imádságokban előforduló őrangyal, őrzőangyal képét – moldvai csángó példák alapján, példás tanulmányában – következőképpen jellemzi Tánccos Vilmos (2008):

(1) Istentől származik, emberhez tartozik.

- (2) Világosít, tanít.
- (3) Vezérel, támogat, jóra igazgat, üdvözülésre vezet.
- (4) Megvéd a rossztól.

Tánczos Vilmos (2008) példája nyomán megvizsgáltam az angyalszereplőket Erdélyi Zsuzsanna (1976) archaikus népi imagyűjteményében. Abban is csak a gyűjtő által „kevert tudatformájú-funkciójú” pogány-keresztény szövegeket tekintettem át, pontosan 62 szöveget (Erdélyi 1976: 95–261.). Az archaikus népi imák mellett megvizsgáltam az állandósult szókapcsolatokban (frazémákban, azaz közmondásokban és szólásokban) megjelenő angyalokat is. Ez esetben a forrás O. Nagy Gábor (1982) és Bárdosi Vilmos (2003) szólás-gyűjteménye (szólástára) volt.

(1) Az angyal megnevezése (terminusa): angyal (Erdélyi 1976: 186.)², főangyalka (Erdélyi 1976: 169.), (jelzővel) őrzőangyal (Erdélyi 1976: 212.), a későbbiekben ebből alakult ki: őrangyal.

(2) Az angyalok hangja, zengése (ének, trombita, harsona): „*Halld fülem, halld angyalok zengését / Mert eljött az óra, / Hivat az Úrjézus lelki mennyegzőre*” (Kakasd, Erdélyi 1976: 159.), „*Kis angyalkák énekelnek*” (Eger, Erdélyi 1976: 251.), frazéma alakjában: Kövér, mint a trombitás angyal = pufók arcú (O. Nagy 1982: 45.)

(3) Angyalszárny, „szárnyas angyal”: „*De nem madarak, / Szárnyas angyalkák*” (Alsó-Bodok, Erdélyi 1976: 251.), frazéma alakjában: Angyal repül (el) a ház fölött (O. Nagy 1982: 45.), Angyal repül (száll) (el) a ház fölött (fölöttünk v. a szobában v. a szobán keresztül; földre szállt angyal (Bárdosi 2003: 631.). Ez a frazéma úgynevezett helyzetmondat, régi hiedelemből fakadhat: akkor mondják, ha véletlenül mindenki egyszerre hallgat el a társaságban.

(4) Az angyalok hierarchiája: főangyal. Cédrusfa: „*Azon ült három főangyalka, / Ki éjjel nappal a hársfát (hárfát) tartotta. / Egyik volt Gábriel, / A másik Ráfáel. / A harmadik Szent Mihály főangyal*” (Nógrádmegyer, Erdélyi 1976: 169.). A frazémák között nem találtam az angyalok hierarchiájára utalókat.

(5) Az angyal fő tulajdonsága (funkciója) az őrzés, az ember őrzése: „*Ördög engem meg ne csapjon, / Őriztetek szent angyalok*” (Dobri, Erdélyi 1976: 207.). Frazéma alakjában: Az angyalok párnát vetettek alá = akkor mondják, ha úgy esik le a gyerek, hogy nem történik semmi baja (O. Nagy 1982: 45.)

(6) Az angyalok őrködése szakaszokra oszlik; szakaszos őrködés, „*Gábriel őrködik fölöttem hajnalig, / Az Úrangyala imáig. / Ráfáel főangyal estelig, / Az esti imámig. / Szent Mihály főangyal őrködik halálom órájáig*” (Nógrádmegyer, Erdélyi 1976: 169.), „*Őriz angyal éjtéligen / Boldogságos Szűz Mária virrattig / Krisztus Jézus mind éltig*” (Eger, Erdélyi 1976: 247.).

(7) Az angyali őrzés és álom összekapcsolása: „*őriz angyal / Nehéz álom meg ne nyomjon*” (Tapsony, Erdélyi 1976: 238.)

(8) Három őrzőangyal hármas feladattal: a) Az angyal: őriz-vigyáz-vár: „*Fejem felett három angyal / Egyik őriz, másik vigyáz, / A harmadik szegén bűnös lelkem várja*” (Bükkszenterzsébet, Erdélyi 1976: 186.); b) Az angyal: őriz-biztat-vár: „*Három angyal velem vagyok, / Egyik őriz, másik biztat, / Harmadik lölkömet várja*” (Zalaszántó, Erdélyi 1976: 234.), c) Az angyal: tanít-őriz-visz: „*Egyik tanít, másik őriz, / Harmagyk viszi az én bűnös lelkemet az áldott mennycsörgőbe*” (Zsére, Erdélyi 1976: 240.)

(9) Négy őrzőangyal (a paradicsomkert és a ház négy szöglete): „*Az ajtómba négy szép őrző angyal van, / Őriztetek szent angyalok*” (Csörnyeföld, Erdélyi 1976: 212.), „*Házamnak négy szögletibe négy őrző angyal*” (Búcsúszentlászló, Erdélyi 1976: 228.), „*Kertye, kertye, paradicsomkertye, / Négy szögletibe négy angyal*” (Jászberény, Erdélyi 1976: 249.), „*Ebbe*

2 A számok Erdélyi 1976. könyv oldalszámaira utalnak.

a házba négy szög van, / Mind a négybe angyal van, / Közepibe Jézus Krisztus, / Mária az ablakba" (Alsó-Bodok, Erdélyi 1976: 257.)

Már az eddigiekben is megfigyelhetők voltak „számos” angyalok, a következőkben ezt rendszerezem. Az archaikus népi imákban az angyalok száma lehet 1 (ez nem tekinthető mitikus számnak), és lehet 3, 4, 5, 50, 100 és 1000.

Az angyalok száma 3: „Azon ült három főangyalka” (Nógrádmegyer, Erdélyi 1976: 169), „Fejem felett három angyal” (Bükkszenterzsébet, Erdélyi 1976: 186.).

Az angyalok száma 4: „Az ajtómba négy szép őrző angyal van” (Csörnyeföld, Erdélyi 1976: 212.).

Az angyalok száma 5: „Öt angyallal” (Dobri, Erdélyi 1976: 207.).

Az angyalok száma 50: „Ötven angyallal / Szent Benedek szentelje meg a szívemet” (Kadarkút, Erdélyi 1976: 242.).

Az angyalok száma 100: „Száz angyal, tizenkét tanítvány mondja” (Pötréte, Erdélyi 1976: 225.).

Az angyalok száma 1000: „Körülöttem ezer angyalt” (Kakasd, Erdélyi 1976: 160.), „Ezernyi angyalokkal” (Somogyiad, Erdélyi 1976: 214.).

Angyalkultusz az állandósult szókapcsolatokban

Az állandósult szókapcsolatokban (frazémákban, főleg közmondásokban és szólásokban, gyakran helyzetmondat formájában) is szerepelnek az angyalok.

(1) Közlekedő angyal: Akkor még az angyalok a földön jártak = valamikor nagyon régen (O. Nagy 1982: 44.).

(2) Csönd, elhallgatás: Angyal repül (el) a ház fölött = akkor mondják, ha véletlenül mindenki egyszerre hallgat el a társaságban (O. Nagy 1982: 45.), változata: Angyal múlték fölöttünk (O. Nagy 1982: 45.).³

(3) Alvó gyerek álmában megjelenő angyal: Látja az angyalkáját = csecsemő, kisgyermek álmában mosolyog (O. Nagy 1982: 45.), Az angyalát látja (szőrös bocsorban) = gyermek álmában vagy felnőtt anélkül, hogy tudná az ember, miért mosolyog vagy elneveti magát (O. Nagy 1982: 45.).

(4) Az angyal és a boldogság: (Boldog) mintha az angyalát látná = sugárzik róla a boldogság (O. Nagy 1982: 45.).

(5) Óhaj megfogalmazása az angyallal kapcsolatban: Angyal szóljon belőled! = óhajtás kifejezése, bárcsak igazad lenne, úgy történne, ahogy mondod (Bárdosi 2003: 13.).

(6) Köszönet, dicséret: Angyal vagy! Maga egy angyal! = köszönet vagy dicséret kifejezése (Bárdosi 2003: 13.), Angyal vagy = (gyermekre mondva) (hétéves korig a gyermek ártatlan). A szólás azt foglalja magában, hogy a gyermek még ártatlan, nem felel a tetteiért (Tánczos 2008: 283–284.).

Az angyalkultusz továbbélése

A mindennapi nyelvhasználatban gyakran szerepelnek angyalok efféle frazémákban: földreszállt angyal, angyalok serege (hada), égi angyal, bukott angyal, Úr angyala (ima), angyali üdvözllet, halál angyala.

3 Érdekes, hogy ezt a helyzetmondatként funkcionáló szólást ma már kevesen ismerik. Egy nagy létszámú egyetemi előadáson hallgatóim közül senki sem tudta értelmezni (2017).

Az irodalomban is feltűnnek az angyalok. Tamási Áron *Jégtörő Mátyás* című regényében megjelenik egy segítő szellem, akit őrangyalnak is nevezhetnénk. Ez a javulás céljából földre küldött „szellem” állatalakokat ölt: első avatárja (földi megtestesülése) bolha, majd metamorfózisai felölelik az állatvilágot: pók, méh, szarka, gólya, fülesbagoly, sas, róka, (Bátor nevű) kutya; de lidérc, tűz és csillag is lesz egy-egy időre, s végül megtisztulva beköltözik az újszülött gyermekekbe, Jégtörő Mátyásba, és annak óvó lelke lesz... Az állatalakba költözött szellem mintegy végigjárja a teremtmények láncolatát: előbb rovar, később madár, majd emlős. A főszereplőket segítő szellem képe sok tekintetben a kereszténység „őrangyálára” emlékeztet. A regény végén megszületik a gyermek, (Jégtörő) Mátyás. Ekkor a kis szellem befejezi konkrét küldetését, szétszítja magát a jóakarató emberek között, s jó lélekként (örzőangyalként?) beköltözik Jégtörő Mátyásba, szolgálni az új ember boldogulását. Az őrzőangyal motívuma (és megnevezése is) már a Jégtörő Mátyás regény legelején felbukkan: „én is olyan lehettem, mint az őrzőangyal, aki öröködik ugyan, de segíteni nem tud” (Tamási 1980: 54.). A regény folytatásában (*Ragyog egy csillag*) gyakorlatilag őrangyalként szolgál, időlegesen az apába is költözik, s megvédi a háborúban (Balázs 2015).

Az őrangyal föl bukkan a modern folklórban: „*Ne vezess gyorsabban, mint ahogy az őrangyalod repülni tud*” (Egyfajta tréfás autófelirat, forrás: Peters 2018: 66.). Egy adat szerint az amerikai felnőtt lakosság 13%-a látott angyalt, illetve érezte angyal jelenlétét. Az angyalélmények ma Magyarországon is meglehetősen gyakoriak (Hankiss 2014: 67.).

Összefoglalás

Az angyalkultusz antropológiai alapokon áll. Kialakulását és működését az alapérzelmek közé sorolt, civilizációs hajtóerőt jelentő félelemmel magyarázhatjuk. „*Az embereknek szükségük volt a biztonságára: megteremtették hát, vagy felfedezték az angyalok világát, amely azután védőszféraként vette körül őket egy idegen világban.*” (Hankiss 2014: 67.) A magyar folklórban följegyzett archaikus népi imák legrégebbi rétegének angyala a következő tulajdonságokkal bír: van angyali hierarchia: fő és egyéb angyal; az angyal zenél (zeng, énekel); szárnyal; őriz: szakaszosan (felváltva); őrizi az álmot; hármass feladatot végez: őriz-vigyáz-vár, őriz-biztat-vár, tanít-őriz-visz; strázsál (négy őrzőangyal). Az angyalok száma lehet: 1, 3, 4, 5, 50, 100, 1000. A magyar frazeológia angyala: közlekedik ég és föld között; némaságot eredményez (pontosabban: az emberi beszéd elnémulása jelzi jelenlétét); álomban jelenik meg; boldogságot hoz; óhajt beteljesít. Az őrangyal felbukkan a mai folklórban (interneten, szólásokban, feliratokban). Napjainkban is sok ember hisz az angyalokban, s állítja, hogy van őrzőangyala.

Irodalom:

Balázs Géza 2015. *Láthatatlan harc a testekben*. Tamási Áron: Jégtörő Mátyás. Irodalmi Magazin, III. évf. 2015/4. 52–55.

Bárdosi Vilmos főszerkesztő, 2003. *Magyar szólástár*. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára. Tinta, Budapest

Davidson, Gustav 1967. *A Dictionary of Angels*. Including the Fallen Angels. The Free Press, New York

Eliade, Mircea 1987 (1957) *A szent és a profán*. Ford.: Berényi Gábor. Európa, Budapest

Erdélyi Zsuzsanna 1976. *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Archaikus népi imádságok. Magvető, Budapest

Tamási Áron 1980. *Jégtörő Mátyás*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest (Olcsó Könyvtár)

Tánczos Vilmos 2008. *Angyalkultusz a moldvai csángó folklórban* 269–298. In: Jakab Albert Zsolt, Keszeg Vilmos, Szabó Á. Töhötöm szerk.: *Kultúrakutatások és értelmezések*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

Hankiss Elemér 2014. *Az emberi kaland*. Egy civilizációtörténet vázlata. Helikon, Budapest

O. Nagy Gábor 1982. *Magyar szólások és közmondások*. 3. kiadás. Gondolat, Budapest

Peters, Veronika 2018. *Két bőröndbe belefér*. Kolostoréveim – részlet. Irodalmi Jelen (2018. febr.), XVIII. évf. 196. szám: 59–70.